

VELENCÉTŐL DUBROVNIKIG

Köszöntő kötet Vig István tiszteletére

SZERKESZTETTE

Dudás Mária, Dudás Előd

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2018

SZAKMAI LEKTOROK
Lukács István
Nyomárkay István

TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztők

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő Lukács István
A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-284-966-9

Tartalom

NYOMÁRKAY ISTVÁN Vig István professzor úr születésnapjára	9
BAŃCZEROWSKI JANUSZ Az ekvivalencia fogalma a fordításban.....	13
DUDÁS ELŐD A múlt idők használata Antun Vramec <i>Kronika</i> című művében.....	21
DUDÁS MÁRIA <i>Lógó orral</i> búsul a magyar.....	31
DZIEWOŃSKA-KISS DOROTA <i>A disznó</i> fogalma a lengyel nyelvben a frazeológiai kapcsolatok tükrében.....	39
FEDOSZOV OLEG Венгерские сравнительные обороты <i>kevés (vagy), mint x</i> в чешско-русской конфронтации.....	55
GYIVICSÁN ANNA Tradícia starozákonných žalmov a evanjelickej kultúry v slovenskej poézii.....	63
HEÉ VERONIKA Az operaszövegek fordítása.....	75
JAKOVLJEVIĆ DRAGAN Културолошко-идентитетске рефлексije у делима савремених српских писаца у Мађарској и Румунији.....	87

- JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA**
Cienka błona między faktem a wyobrażeniem, czyli o strategiach narracyjnych Ziemowita Szczerka w kontekście poetyki dziennikarstwa *gonzo*.....105
- JANURIK SZABOLCS**
Az új angol kölcsönszavak szótári rögzítésének kérdései a mai magyar és orosz lexikográfiában.....119
- JÁSZAY LÁSZLÓ**
Gondolatok a grammatikai kategorizálás problematikus kérdéseiről (az orosz főnév).....133
- LUKÁCS ISTVÁN, KÁLECZ-SIMON ORSOLYA**
Az illír mozgalom magyar és horvát tudományos reprezentációjának mérlege.....143
- MENYHÁRT KRISZTINA**
Vallásosság és vallásgyakorlás Bulgáriában a kora újkori útleírások tükrében.....157
- МИХАЈЛОВ КАМЕН**
Версията на Павел. Правилата на светия апостол, превърнали се в православен канон.....171
- PÁTRÓVICS PÉTER**
Lengyel-cseh bosszúságok - germán örömök „összefésült gondolatok” a lengyel *pepik* szó kapcsán.....185
- PAVIČIĆ MLADEN**
A nemtelenség labirintusában.....193
- RÁDULY ZSUZSANNA**
A magyar nyelv olasz eredetű eponimái.....203

RÁGYANSZKI György	
A muravidéki szlovén lexikográfia újabb eredményei.....	213
URKOM ALEKSANDER	
Frazeologija u leksikografiji. Frazeologizmi kao sastavni elementi u značajnijim rečnicima mađarsko–srpske leksikografije.....	225
VARGA ÉVA KATALIN	
Jelentésátvitelek vizsgálata a Verancsics-szótár anatómiai neveiben.....	241
ZOLTÁN ANDRÁS	
A fog segédige szláv párhuzamai.....	251
ZSILÁK MÁRIA	
Olasz és német kőfaragók emlékei egy magyarországi szlovák településen, Tardoson.....	265

Lógó orral búsul a magyar

DUDÁS MÁRIA

Az érzelmek fontos szerepet játszanak életünkben, átszövik, színezik, meghatározzák észleléseinket, hatással vannak figyelmi teljesítményünkre, gondolatainkra, viszonyulásainkra, kapcsolatainkra. Lehetetlen feladat teljes részletességgel felsorolni az érzelem szerepét az emberi viselkedésben. Az érzelem az a lelki jelenség, amelyben a környező világ jelenségeihez és önmagunkhoz való viszonyunk tükröződik (MÉK 2003: 323). Maga a pontos meghatározás is nehéz, erre utal az a tény, hogy a szakirodalomban, a magyar értelmező szótár definíciójával szemben, nagyon sok leírással találkozunk (ld. ATKINSON-HILGARD 2005; HARKAI SCHILLER 2010). Az érzelmek rendkívül összetettek, több tényező együttes kölcsönhatását jelentik.

Az érzelmek tanulmányozásának döntő kérdései az érzelmi összetevőknek a természetére vonatkoznak. Az érzelmeket több szempont szerint csoportosíthatjuk. Az egyik a polaritás szerinti klasszifikáció, amelyben megkülönböztetünk kellemes vagy pozitív érzéseket, valamint kellemetlen vagy negatív érzéseket. Az érzelmek közül ki kell emelni az egyetemes vagy alapérzelmeket, amelyek minden kultúrában megtalálhatók és felismerhetők: harag/düh; félelem; undor; meglepődés; bánat/szomorúság; öröm (ld. EKMAN-FRIESEN-ELLSWORTH 1972). A változó világunkban megfigyelhető, hogy egyre inkább előtérbe kerülnek az érzelmek. Ennek egyik jele, hogy az alapérzelmelek listája folyamatos bővül. Juhász és Takács a fent ismertetett hat érzelmet kiegészíti még négygel – érdeklődés/izgalom; megvetés; szégyen; bűntudat (2006: 85).

A tanulmány a bánat, a szomorúság jelentésű magyar frazémákat mutatja be különböző csoportosítások szerint. A bánat tartós szomorúság, lelki fájdalom (MÉK 2003: 86), míg a szomorúság valakinek vagy valaminek szomorú volta, állapota, esetleg egy elszomorító esemény (MÉK 2003: 1277). Az első feldolgozásunk alapján a magyar nyelvben több mint 120 frazéma jelentése kapcsolódik ezekhez az alapvető negatív érzésekhez. Valószínűsíthető, hogy a számuk még bővíthető.

A szomorú, bánatos ember jellemzésére gyakorta állítjuk, hogy *búval bélelt; maga alatt van* és sokszor *sírni volna kedve*, összességében azt is mondhatnánk, hogy *letört, mint a bili füle*.

A magyar nyelv sokszor alkalmaz hasonlatot az érzések, a színek, a tulajdonságok stb. érzékeltetésére. Így van ez a negatív érzelmekkel is. Az első csoportba azokat a hasonlatokat gyűjtöttük össze, amelyek körülírják az érzést. A leírás kapcsolódhat a hideg hónapokhoz: *Szomorú, mint a tél; mint a dércsipte dohány; mint őszkor a levelevestett fa; mint a havazó ősz; mint az őszi légy*. Az őszi léggel kapcsolatban érdekesség, hogy nem csak szomorú, hanem alázatos is lehet, és sokszor csak lézeng. Kapcsolódhat veszteséghez: *Szomorú, mint a jó hitvesét vesztett férj; mint a párjavesztett madár; mint az anyátlan magzat vagy az anyját elvesztette magzat; mint akinek apját, anyját megölték; mint a sír mellett állók; mint a várát vesztette basa*.

Szomorú, mint a nagyidai nóta. Margalits Ede szótárában a következő kiegészítés szerepel a szóláshoz: Zápolya idejében 1554-ben a cigányok oltalmazták Abaujban Nagyidát, az ostromlók kudarcával visszavonultak. A cigányok ezt kiáltották utánok: „Csak el ne fogyott volna a puskaporunk, akkor lett volna még hadd-el hadd.” Erre az ostromlók visszatértek s elfoglalták Nagyidát.¹

Szomorú, mint bőjtben a (muzsikus) cigány; mint bőjtben a kocsmá. Balázsi kutatásában megállapítja, hogy a cigány minden elképzelhető negatív tulajdonság megtestesítője, pusztá említése is elég ahhoz, hogy rosszra gondoljunk. A két szólást a semleges kifejezések közé sorolja (2001: 323). A *kárvallott ci-*

1 <http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/0003/14.html> (2018. 01. 17.)

gány elem több szólásban is előfordul, aki *búsul* vagy *fohászko-*
dik, illetve *óbégat*, *siránkozik* vagy *sóhajt*ozik.

Szomorú, mint a fancsali fészület. A 19. században készült szótárak szerint a közmondás eredete Fancsalhoz, egy Abaúj megyei tót faluhoz kapcsolódik, ahol fészületet csináltattak a falusiak. Kérték pedig a faragót, hogy a képet, ne fő meghajtva és halva, hanem élő ábrázattal csinálja. Elkészülvén, fel is állítatván a fészület, a rákövetkező éjjel olly égi háború lett, hogy az egész falu határát elverte a jég. Reggelre kelvén a szomorú idő; egybe gyültek az esküdtek és magok közt ezen iszonyatos kárnak valóságos okáról tanakodtak. Azt mondá a Lelki Pásztor, hogy ennek nem más az oka, minthogy ama látó fészület gonoszságukat látván, reájok e büntetést róttá. Ezt hallván a falusiak, a lelki atyának híre nélkül a fészületnek szemét kitolták, és azt más fészületekkel egyformára veték. Ez alkalommal pedig a fészületet úgy összerombolták, hogy rajta az emberi ábrázatnak semmi helyét nem hagyták, minek következtében ugyancsak szomorú képet mutatott a fancsali fészület. Ezt a közmondást a rút ábrázatú emberekre is alkalmaztatják, különösen azokra, kiket a himlő összeszaggatott² (ld. DR. BALLAGI 1855: 440; DUGONICS 1820: 299).

Említést érdemelnek még a következő frazémák – *Szomorú, mint aki adósságba jár kapálni; mint akinek a tyúk elkapta kenyyerét; mint a megszedett szőlő; mint a verembe esett farkas; mint a vert had.*

A *szomorú* melléknév elhagyásával is találunk szólásokat: *Olyan, mint a pénteki menyasszony; Olyan, mint a szárnyaszegett lúd; Szomorúan néz, mint a dézsmabárány.* Az uradalmak állattartása a majorsági gazdálkodás kezdeti századaiban (16–17. sz.) alig különbözött a jobbágyokétól, s jórészt a *dezsmbabárány*ként, *pázsitdisznó*ként kapott jószágokból állt (PALÁDI-KOVÁCS 1993: 246).

A következő csoportba azok a hasonlatok kerültek, amelyekben azért bánatos az ember, mert lemaradt valamiről: *Úgy búsul, mint akinek káposztaföld nem jutott; Úgy néz (ki) / úgy tesz/úgy búsul/úgy áll a szája/úgy görbíti a száját/úgy el van*

2 <http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/0001/69.html#ref3> (2018. 01. 17.)
<https://archive.org/details/magyarpldabesz00ballgoog> (2018. 01. 17.)

szontyolodva/ szomorú, mint akinek dinnyeföld nem jutott/nem tellett; Szomorú/úgy áll a szája/úgy néz/olyan arcot vág, mint akinek nem jutott kenderföld; Félre áll az orra, mint akinek krumpliföld nem jutott; Úgy néz, mint akinek kukoricaföld nem jutott.

Miért éppen a dinnye- a kukorica- vagy kenderföld? Noéh Ferenc, aki a földhöz kapcsolódó magyar szólásokat és közmondásokat veszi górcső alá egy tanulmányában, megadja erre a kérdésre a választ. A dinnye, a káposzta, a kender, olyan növény, amelynek nem mindegy milyen földbe kerül. Régi külterületi térképek tanúsítják, hogy az ilyen különleges adottságú földterületeket számos községben külön is kezelték, így aztán sok faluban volt „Kenderföldek” vagy „Káposztás” nevű dűlő (2013: 15–16). Voltak és vannak az országnak olyan tájai, ahol a dinnyetermesztésnek különleges hagyományai és szakemberei éltek. Minthogy azok a vidékek minden dinnyekertészt nem tudtak eltartani, a földdel ott nem rendelkező dinnyések másfelé kerestek helyet, ahol dinnyét termelhettek. Aki későn indult dinnyeföldet szerezni, azzal könnyen előfordulhatott, hogy már nem maradt a számára, s így bizony bánkódhatott.

Mit tesz a bánat velünk? *A bánat mar és gyászba borít. Követ hengerít <valakinek> a szívére vagy szíven döf.* A bánatot belül érezzük, főként a szívben és a lélekben, ez számos magyar frazémában meg is jelenik. Ha valakit aggodalom, szomorúság fog el, azt mondjuk rá, *elnehezedik a szíve*, ha nagyon szomorú és erősen bánkódik, azt mondjuk: *vérzik a szíve*. Ha hirtelen elszomorodik – *elszorul a szíve*, ha megtörtént a baj és már szomorú az illető, akkor biony *fáj a szíve*. Ez a frazéma továbbfokozható, mint ahogy *a bánatában meghasad a szíve* kifejezésben ez jól látható. *A lélek is sír* állítja a magyar, ha valakit elfog a keserűség.

Testtartásunk is elárulja, ha szomorúak vagyunk. Ez főként az orr viselésének módjából derül ki. *Lógó orral; megnyúlt orral; hosszú orral*, azaz kudarccal, felsülve, szomorúan távozik az ember. Esetleg *lekonyul az orra* az embernek, ha egy csatlódás, kellemetlen meglepetés következtében elszomorodik.

Az orron kívül a fejtartás is árulkodó jel lehet: *bánatnak adja/ereszti a fejét; lóg <valakinek> a feje.*

A szem a lélek tükre állítják, bizony *kialszik a fény <valakinek> a szemében*, ha szomorúság vagy bánat éri.

Összességében a bánat olyan érzés, amelyet nehéz vagy nem is lehet eltitkolni, leplezni – *nehéz a bút eltagadni*. A következő már régies frazémák elárulják, hogy a bánat kiül az arcra: *szomorúnak nehéz víg arcot mutatni* vagy *nagy bánatban nehéz víg orcát mutatni*. Akinek bánata van, nem tud az víg lenni: *szomorúnak szomorú a nótája*. A szomorkodás felőrli az ember életerejét – *moly a ruhát, a bánat a szívet; megemészti az embert a bú, mint fát a szű*. Ezek a közmondások megértést sugallnak azok iránt, akiket nagy szomorúság ért, és együttérzésről tanúskodnak. *Néha egy szomorúság fölér a halállal*, a vigasztalhatatlan bánatnál bizony a halál sem rosszabb állítja ez a régies és már ritkán előforduló szólás, amelyet egy szeretett ember elvesztése kapcsán használtak.

Mit tehet az ember, hogy ne ily tragikus véget érjen? A magyar frazeológiában két megoldás közül választhatunk. Az egyik lehetőség, hogy bánatában sokat iszik az ember, hogy elfeledje szomorúsága okát: *italba fojtja a bánatát; alkoholba fojtja bánatát* vagy *borba fojt keserűséget*. A következő opció, hogy bánatát megosztja másokkal, egy meghitt barátjának minden bűját-baját elmondja: *könnyít a lelkén; kiséri a lelkét; elsírja a baját*, esetleg *kiönti (a) bánatát*, összességében *jól kigombolkozik*.

Ekkor megtörténhet, hogy a barát *felszárítja <valakinek> a könnyeit és felszáradnak a könnyek*, hiszen enyhülhet, elmúlhat a bánat, a fájdalom, a szenvedés és akár meg is vigasztalódhatunk.

Mi segíthet a fent említett két lehetőségen kívül, hát az idő. *Nem lehet oly bánat, hogy idővel meg ne lassúdjék. Nincs olyan bánat, ami idővel el nem múlna. Az idő felszárítja a könnyeket. Az idő minden sebet begyógyít*. Ezek a közmondások az első közmondásgyűjteménytől kezdődően ismertek. Általános tapasztalatot rögzítenek. Meg hát azt is figyelembe kell venni,

hogy *bút a búval el nem lehet kergetni*, úgy hogy hiába búsul az ember azon, amin nem segíthet.

A tanulmány célja a bánat és szomorúság változatos nyelvi képeinek bemutatása volt. A bánat az élet része. Vannak kifejezések, amelyekben erősen kapcsolódik az örömhöz. Azt *sem tudja, sírjon-e vagy nevéssen* frazémából kitűnik, néha lehet az ember egyszerre boldog és szomorú, egy esemény kapcsán érezhet örömet vagy bánatot. A bánat olyan érzés, amely egy mondatunkban felcserélhető más érzésekkel: az *sem tudja, hová legyen örömeiben/boldogságában/bánatában/szomorúságában*.

A felsorolt és bemutatott szólások, közmondások és frazémák nagyrészt már régiesek és ritkán fordulnak elő, sőt alig találkozhatunk velük beszélt nyelvben. Felkutatásuk is csak a régi szótárakban sikerült. Miért van értelme velük foglalkozni? A nyelvnek egy olyan rétegét képezik, amely előbb-utóbb teljesen elkopik és kiveszik. A mai fiatalságot már nem érdeklik, világuk egyre inkább eltolódik a digitális valóság felé. Talán azok a kezdeményezések, hogy ezek a régi szólások közmondások, kifejezések elektronikusan is elérhetőek legyenek, fogják mégis megmenteni ezt a nyelvi gazdagságot. Ehhez bizonyára a frazeológiát kutatók is hozzájárulnak munkáikkal.

Zárószóként ne felejtjük, hogy *a bú sem tart örökké* és előbb-utóbb *begyógyulnak a (régi) sebek* vagyis összefoglalva *egy pénz ára haszon sincs a legnagyobb búban*.

BIBLIOGRÁFIA

- ATKINSON Richard C. – HILGARD Ernest 2005: *Pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- BALÁZSI József Attila 2001: A *cigány* szó és származékai pejoratív kifejezésekben. *Magyar Nyelv*. XCVII, 3, 313–324.
- DR. BALLAGI Mór 1855: *Magyar példabeszédek, közmondások és szólások gyűjteménye*. Pest: Heczkenast Gusztávnál.
- EKMÁN Paul – FRIESEN V. Wallace – ELLSWORTH Phoebe 1972: *Emotion on the Human Face*. New York: Pergamon.

- HARKAI SCHILLER Pál 2010: *Pszichológia és emberismeret*. Budapest: Hermit Könyvkiadó.
- JUHÁSZ Márta – TAKÁCS Ildikó (szerk.) 2006: *Pszichológia*. Budapest: Typotex.
- NOÉH Ferenc, 2013: A földhöz kapcsolódó magyar szólások és közmondások. *Táj és ember*. 15–25. <http://tajesember.hu/wp-content/uploads/2013/03/A-f%C3%B6ldh%C3%B6z-kapcsol%C3%B3d%C3%B3-magyar-sz%C3%B3l%C3%A1sok-%C3%A9s-k%C3%B6zmond%C3%A1sok.pdf> (2018. január 17.)
- MÉK 2003 = Magyar Értelmező Kéziszótár. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila, 1993: *A magyar állattartó kultúra korszakai*. Kapcsolatok, változások és történeti rétegek a 19. század elejéig. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet.

FELHASZNÁLT SZÓTÁRAK

- BÁRDOSI Vilmos (szerk.) 2003: *Magyar szólástár*. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomkörü szótára. Budapest: Tinta.
- O. NAGY Gábor 1966: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat.
- T. LITOVKINA Anna 2005: *Magyar Közmondástár*. Budapest: Tinta.
<http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/index.html>
- DUGONICS András 1820: *Magyar példabeszédek és jeles mondások*. Szeged.
- ERDÉLYI János 1851: *Magyar közmondások könyve*. Pest.
- MARGALITS Ede 1896: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest.
- SIRISAKA Andor 1891: *Magyar közmondások könyve*. Pécs.
Български национален корпус. <http://dcl.bas.bg/bulnc/>

- НИЧЕВА Кети - СПАСОВА-МИХАЙЛОВА Сийка
- ЧОЛАКОВА Кристилина 1974: Фразеологичен
речник на българския език. Том първи А-Н. Со-
фия: БАН.
- - 1975: Фразеологичен речник на българския език. Том
втори О-Я. София: БАН.
- НИЧЕВА Кети 1993: Нов фразеологичен речник на
българския език. София: УИ „Св. Климент Охрид-
ски“.